

İstanbul Anadolu Yakasında Küçük Sanayi Siteleri ve Kentsel Form Etkileşimi

Özdemir Sönmez

Cumhuriyet sonrası yapılan Birinci Sanayi Planı (1934) ve ardından İkinci Sanayi Planı (1938) ile başlatılan sanayileşme çabaları, 1960 sonrası kalkınma planları ile devam etmiştir. İlk dört kalkınma planı döneminde (1963-1983) sanayinin lokomotif sektör olduğu saptaması çerçevesinde, sanayileşmeye önem verilmesi, altyapı hizmetlerinin yaygınlaştırılması ve beraberinde organize sanayi bölgelerinin (OSB) geliştirilmesi vurgusu öne çıkmaktadır. Bunlara ek olarak, Beşinci (1985-1989) ve Altıncı (1990-1994) Kalkınma Planları döneminde küçük ve orta ölçekli sanayide teknoloji seviyesinin geliştirilmesi, verimliliğin artırılması, büyük sanayi ile entegrasyonun sağlanması ve küçük sanayi sitelerinin (KSS) geliştirilmesi öngörülmüştür. Böylece planlı kalkınma döneminde OSB'ler ile birlikte küçük sanayi de büyük sanayiye destek olan “yan sanayi” olarak ele alınmıştır (Sungur ve Ünlü, 2016; Dinçer, 1994).

KSS'ler 2000 yılı öncesi İstanbul'da kentin çeşitli bölgelerinde farklı zamanlarda inşa edilirken, kent makroformunu yönlendiren önemli faktörlerden biri olmuştur. Yarattığı emek yoğun işgücü potansiyeli, yoksul ve dar gelirli çevreler için istihdam olanağı sunarken, gecekondu ve hisseli ifraz konut dokusu içinde çekim alanları haline gelmiştir. Kendi içinde gerçekleşen ekonomik faaliyetlerin yarattığı değer ve çevresinde oluşturduğu nüfusun günlük yaşamsal gereksinimlerinin yarattığı sosyal ve ticari aktiviteler, kentsel mekânı giderek artan şekilde yönlendirmiştir, fiziki mekâna olan etkisi yanında çevrede oluşan mahallelerin sosyal dokusu üzerinde de oldukça belirleyici olmuştur.

Çalışmanın amacı, İstanbul'da, Anadolu yakasında gerek işletme/işgücü sayısı açısından, gerek kent makroformunun biçimlenmesi açısından önemli bir yere sahip olan KSS'lerin yer seçim önceliklerini, diğer bir deyişle yer seçiminde etken olan faktörlerin neler olduğunu anlamaktır. Bununla birlikte çalışma yapılan KSS'lerin kurulduğu bölgede mekânsal açıdan

kent makroformu ile nasıl bir etkileşim içinde bulunduğu değerlendirilerek tartışılacaktır.

Kavramsal Çerçeve

Küçük sanayi, genellikle büyük sanayi işletmelerine yan sanayi olarak yardım eden, destekleyen ve gelişimine ön ayak olan, kent nüfusunun gerek duyduğu tamir-bakım hizmetlerini sunan, özel beceri isteyen malların imalatını yapan, orta ve ortanın altında büyüklükteki işletmeler olarak tanımlanmaktadır (Aslan, 2007). Görece emek yoğun, düşük maliyetli işgücü ve basit üretim teknikleri kullanarak üretim yapan bu işletmelerin bir arada bulunduğu tanımlı alanlar ise küçük sanayi siteleridir (Özerkmen, 1994).

Kentlerin ekonomik, sosyolojik ve fiziki yapılarında radikal değişimler yaratan sanayileşme, farklı zamanlarda sahip olduğu teknoloji, iletişim olanakları, işgücü kalifikasyonu vb. özelliklerine göre birçok bilim dalında teorik çalışmalara konu olmuş, farklı açılardan açıklanmaya çalışılmıştır. Bu teorilerden bazıları sanayide üretim teknolojileri ve organizasyon yapıları odaklı savlar sunarken, bazıları mekânsal yer seçimi konusuna yoğunlaşmıştır. Örneğin, Edgar Hoover (1948) maliyet faktörü ile ilişkili olarak lokasyon teorisini ileri sürerken, Weber (1962) yığılma ekonomileri üstünde durmuştur. Yığılma ekonomilerine vurgu yapan diğer bir teorisyen Isard'dır. Isard'a (1956) göre yığılma ekonomileri, “yerleşme ekonomileri” ve “kentleşme ekonomileri” olarak iki grupta ele alınarak değerlendirilmektedir (Nakamura, 1985).

1970'lerde başlayan ekonomik gerileme bütün dünyayı etkilemeye başladığında, dünyanın farklı bölgelerinde ortaya çıkan yüksek işsizlik ve genel ekonomik krizi aşmak üzere küçük sanayi bölgeleri fikri önem kazanmıştır. Bu fikri savunan bilim insanları, Fordist üretimdeki düşüşün yeni sanayi organizasyonunun gelişmesine öncü olduğu konusunda hemfikir olmuş, Fordist üretim sistemlerinin katı organizasyonu yerine, küçük ölçekli, yerel ve esnek sanayi bölgeleri modelini savunmuşlardır (Alberti, 2018).

1980 sonrası aynı veya ilgili sektörlerde faaliyet gösteren firmaların ve destekleyici, tamamlayıcı işletmelerin ortak mekânda yığılmasını ifade eden “sanayi kümelenmesi” (*industrial cluster*) kavramı sanayi faaliyetlerinin yer seçim tercihlerini açıklayan temel kavramlardan biri olmuştur. Özellikle küçük ve orta ölçekli işletmelerde (KOBİ), aynı sektörlerde çalışan işletmelerin ortak mekânı paylaşmakla kazandığı avantajların artması, kümelenme eğilimini giderek artırmış ve birçok ülkede KSS oluşumunu yaygınlaştırmıştır (Eraydın ve Armatlı, 2005).

Bu doğrultuda, KSS’lerin genel olarak “yığılma ekonomisi” kavramı içinde, bir arada bulunmanın getirdiği projelendirme, arsa, altyapı/üstyapı vb. maliyet avantajlarını sağlarken, diğer yandan aynı alana yerleşmiş, aynı tür işletmelerin birlikte olmasının yaratacağı dışsal ekonomi avantajlarından da yararlanabilmektedir. Diğer bir deyişle işletmeler arasında bilgi ve mal alışverişlerinin doğurduğu dolaysız ve yakın ilişkiler, işletmenin içinde bulunduğu endüstriden sağladığı kazanç vb. nedenlerle birbirlerini pozitif yönde etkileyebilmektedir.

Dünyada, özellikle sanayileşmiş ülkelerde, küçük sanayi işletmelerinin büyük kentlerde gelişimini sağlayan temel nedenlerden biri kuşkusuz büyük ve katı organizasyon sistemlerine sahip Fordist üretimdeki düşüşe bir çözüm olarak sunulan küçük ölçekli, yerel ve esnek sanayi üretim sistemlerinin geliştirilmesi fikridir. Buna ek olarak, kentsel ekonomiler açısından, özellikle İstanbul’da KSS’lerin gelişimini ve artışı açıklayan farklı savlar da mevcuttur. Bunlardan biri, küçük boyutta üretim yapan işletmelerin hammaddeye değil, pazara yakın olma isteğinin giderek çok daha önemli hale gelmesidir (Doğan, 2013). Çünkü bu tür işletmeler doğrudan pazara üretim yapma, bu nedenle de büyük pazar alanlarında (kentlerde) yer alma eğilimindedir. Yerel pazardan fazla etkilenmeyen büyük işletmeler ise kent içinde konumlanmanın dezavantajları nedeniyle kent dışını tercih etmektedir. Bir diğer neden, devletin büyük sanayi tesisleri kurmak yerine küçük girişimcileri destekleme fikrini benimsemesi ve bu yönde politikalar geliştirmesidir (Tümer tekin ve Özgüç, 2015). Akın’a (2011) göre ise, giderek artan kentsel arsa değerleri, geniş alan kullanımı gerektiren sanayiler için yüksek maliyetler oluşturmaya başlamış, bu nedenle büyük ölçekli sanayi, kent merkezinden dışarıya çıkma eğilimi içine girmiştir. Küçük ve orta ölçekli sanayi kuruluşları ise büyük ölçekli sanayiye girdi vere-

cek ve pazarla ilişkisini sağlayacak ölçüde kent merkezleri komşuluğunda konumlanmaya devam etmiştir. Bu ve benzeri nedenlerle İstanbul’da kent içinde büyük sanayi azalırken, küçük sanayi işletmeleri hızla artmıştır.

Çalışma Kapsamındaki Küçük Sanayi Siteleri ve Kentsel Form ilişkisi

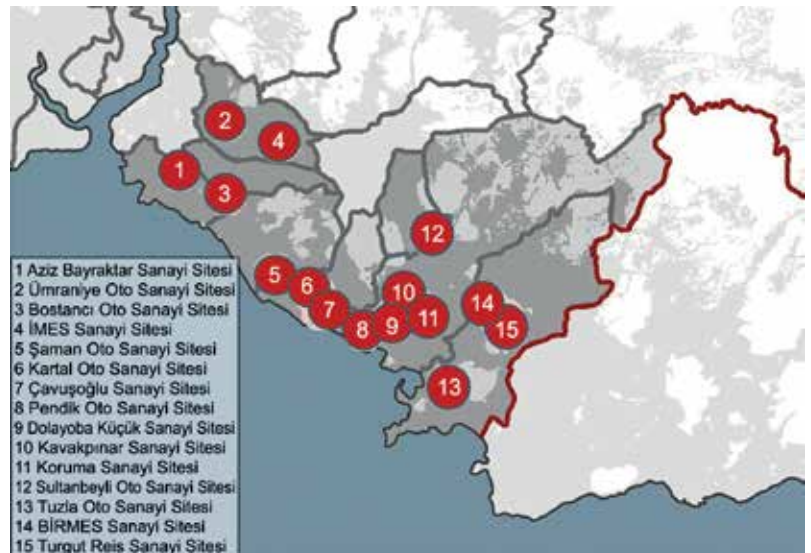
2018 yılında yürütülen bu çalışma, Anadolu yakasında 7 ilçede ve 15 Küçük Sanayi Sitesinde uygulanmıştır (*Şekil 1*). Alan çalışması yapılan KSS’lerde, 4723 işyeri tespit edilmiş ve basit rastlantısal örneklem tekniği ile 950 adet anket (%20) yapılmıştır. Çalışma kapsamındaki işyerlerinin önemli bir bölümünü oto tamiri (%34), metal madde üretimi (%16), elektronik ve mekanik (%12) alt sektörleri teşkil etmektedir.

İncelenen KSS’ler ve işletmelerin kuruluş dönemleri 1970 öncesi, 1971-1985, 1986-2000 ve 2001 sonrası olmak üzere dört dönem bazında ele alınmıştır. Kentin Anadolu yakasındaki gelişim süreci de bu dönemler bazında ele alınıp yeni kurulan KSS’lerin mekânsal yer seçimleri ile ilişkilendirilerek açıklanmaya çalışılmıştır.

1970 Öncesi Dönem

1970 öncesi dönem, Türkiye’de ve İstanbul’da KSS’lerin henüz kurulmaya başladığı dönemdir ve İstanbul’da yalnızca bir KSS (BİRMES) kurulmuştur. Kırdan kente göçün yoğunlaştığı dönem olan 1970 yılı kesitinde, ülke toplam nüfusu 35,6 milyon, İstanbul’un nüfusu ise henüz 3 milyondur (ülke toplam nüfusunun yaklaşık %9’u). Bu nüfusun %23’ü (695 bin kişi) Anadolu yakasında yaşamaktadır. Anadolu yakasının en büyük ilçesi yaklaşık 240 bin nüfus ve 1700 ha yerleşme lekesi ile Kadıköy, daha sonra

Şekil 1. Çalışma Yapılan Küçük Sanayi Siteleri

140 bin nüfus ve 400 ha yerleşme lekesi ile Üsküdar'dır (Şekil 2). Bostancı'dan sonra doğu yönünde kentle bütünleşen bir yerleşme bulunmamaktadır. Maltepe, Kartal ve Pendik yerleşmeleri kent bütününden ve birbirlerinden kopuk küçük ilçelerdir. Beykoz, Ümraniye ve Tuzla ise gerek fiziki açıdan ve gerekse günlük ekonomik/sosyal aktiviteler açısından kentsel bir yerleşmeden çok İstanbul'un kırsal ya da sayfiye olarak tanımlanabilecek yerleşmeleri niteliğindedir.

1970 öncesi dönemde Tuzla'nın 6 km. kuzeyinde bir adet KSS (BİRMES) bulunmaktadır. Bu işletmelerin önemli bir bölümü (yaklaşık %70) makine, metal, elektrik ve elektronik, boya-vernük vb. işkolunda çalışan birimlerden oluşmaktadır. 1965 yılında Tuzla Tersanesi kuzeyinde kurulmaya başlanan BİRMES, ağırlıklı olarak gemi sanayine yönelik makine, metal, boya vb. üretim yapan işletmelerden oluşmaktadır. Ürettiği ürün ve ürünü transfer ettiği pazar açısından özel bir konuma sahip olan bu sitede bulunan işletmelerin yer seçim nedenleri, dönemsel olmaktan öte Tuzla Tersanesi'ni besleyen yan sanayi niteliğinde bulunması ile ilgilidir. Bu özellikler ışığında değerlendirildiğinde

BİRMES'te bulunan işletmelerin yer seçim nedenleri, aynı işkolundaki işletmelerin ve uzmanlaşmış tedarikçilerin coğrafi olarak bir araya toplanması şeklinde tanımlanan "sanayi kümelenmesi" kavramı ile açıklanabilmektedir. Kent yerleşme lekesi açısından bakıldığında, bu dönemde gerek kente olan uzaklığı ve gerekse ihtiyaç duyduğu kalifiye işgücü nedeniyle bölgenin yapılaşmasına etki edecek önemli bir nüfus çekmediği görülmektedir.

1971-1985 Arası Dönem

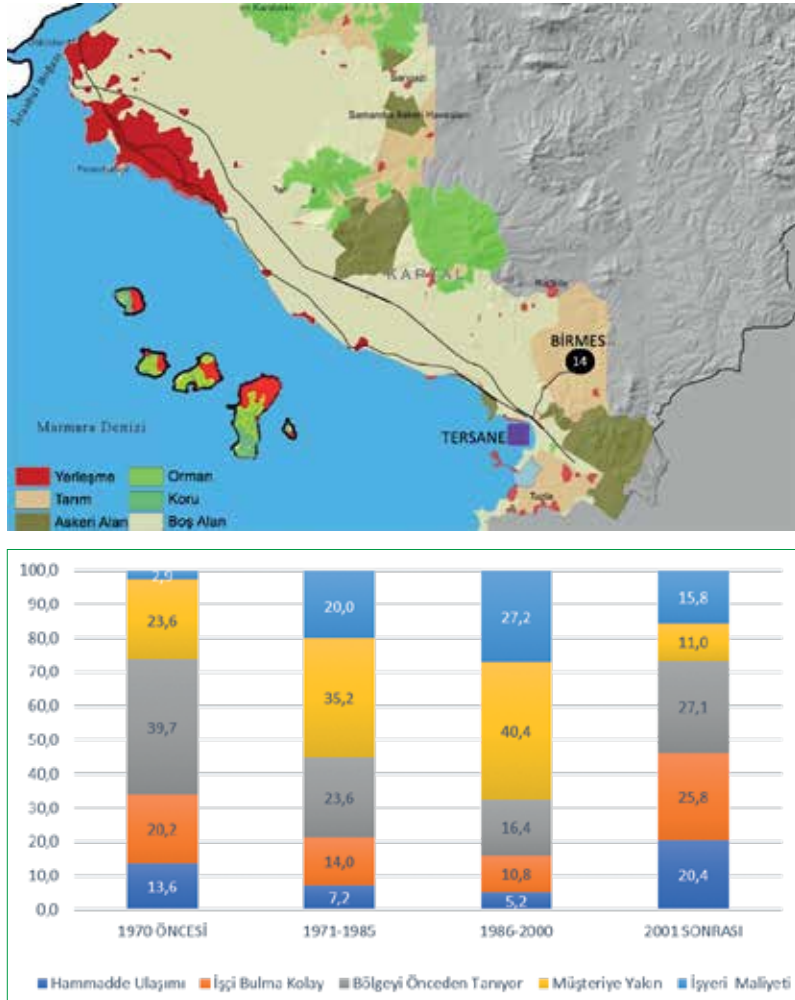
İstanbul'da beş yıllık nüfus artışının %25 olduğu, gecekondu ve hisseli ifraz konut dokusunun kentin kuzeyine yayılımının hızlandığı 1971-85 döneminde çalışma kapsamı içindeki alanda Kadıköy (2 adet), Ümraniye (2 adet), Kartal (1 adet) ve Pendik (1 adet) ilçelerinde toplam 6 KSS inşa edilerek faaliyete geçmiştir. Bu KSS'lerdeki işletmeler için yer seçim nedeni olarak ilk sırada %35,2 ile "müşteriye yakın olma", ikinci sırada ise %23,6 oranı ile "bölgeyi tanıyan olma" faktörü yer almaktadır (Grafik 1).

Kentin nüfus ve mekânsal gelişimi açısından bu dönemin özelliklerine bakıldığında, nüfusun katlanarak arttığı, 1970 yılında yaklaşık 3 milyon olan nüfusun 1985'te iki kat artarak 6 milyona yaklaştığı görülmektedir. Anadolu yakasının nüfusu da aynı paralellikte artmış, yaklaşık 700.000 olan nüfus, 1.400.000'e yükselmiştir (Grafik 2). 1973 yılında 1. Boğaz Köprüsü'nün ve bağlantı yollarının ulaşımına açılmasıyla birlikte Anadolu yakasında da önemli değişimler izlenmeye başlanmıştır. Fikirtepe, Bostancı, Kartal ve Pendik olmak üzere, köprü bağlantı yolu olan E-5 karayoluna cepheli dört adet KSS inşa edilmiştir. Ağırlıklı olarak kıyı bandında yerleşmiş olan kent, kuzeyde E-5'e doğru büyürken, diğer yandan doğu yönünde de saçaklanarak Maltepe-Kartal-Pendik yerleşmeleri arasında bulunan boşlukları hızla doldurmuştur. Kartal ve çevresinde nüfus için önemli bir çekim faktörü kuşkusuz bölgede gelişen sanayi alanıdır. Kartal merkez yerleşmenin doğu komşuluğunda, kıydan başlayarak kuzey aksında E-5 karayoluna kadar uzanan bölgede konumlanan, büyük ölçekli sanayi işletmeleri, çevrede gecekondu ve çoğunlukla hisseli ifraz konut dokusunun hızla oluşmasını sağlayan en önemli etkenlerden biridir (Şekil 3).

Bu dönemin diğer bir kentsel gelişme koridoru Üsküdar-Ümraniye aksında gerçekleşmiştir. Bölge için en önemli çekim noktaları NETAŞ ve ardından gelişen sanayi ve küçük

Şekil 2. İstanbul 1968 yılı arazi kullanımı. (Döker, 2012'den yararlanılarak hazırlanmıştır.)

Grafik 1. Dönemlere göre işletmelerin yer seçim nedenleri.

sanayi alanları olmuştur. Bu tür alanlar, aynı zamanda, çevresinde bulunan konut ve arsaların piyasa mekanizması içinde değer kazanmalarını sağlamakta, bu alanları yalnızca barınma amaçlı yerler olmaktan öteye taşıyarak, ticari mülkler haline getirmektedir. Bu doğrultuda bölgede gecekondulu ve hisseli ifraz yolu ile pazara sunulan alanların çokça bulunması, elde edilen küçük mülkiyet ve gelişen küçük girişimciliğin fazlalığı, Ümraniye ve çevresinde oldukça hızlı bir yapılaşma sürecini beraberinde getirmiştir. 1971 yılında küçük girişimcilerin kurduğu İMES Küçük Sanayi Sitesi Yapı Kooperatifi çatısı altında, bakanlıkça sağlanan teşviklerden ve Arsa Ofisi'nin sunduğu ucuz arsa olanaklarından yararlanarak bölgede iki adet küçük sanayi sitesinin yapımına başlanmıştır. Ümraniye ve Dudullu'da kurulan bu siteler kısa zaman içinde yerleşim lekesini kendine doğru çekerek büyümüş, Kadıköy'den Ümraniye aksına doğru ve Ümraniye'den Dudullu aksı boyunca önemli bir yapılaşmış alan lekesi oluşmuştur (Şekil 3). Bu doğrultuda Anadolu yakasının ulaşım omurgası olan E-5 boyunca sıralanan ilçe nüfusları 15 yıl içinde 1 ila 3 kat artmış, Kadıköy 577 bin, Maltepe 200 bin, Kartal 188 bin, Pendik 150 bin ve Ümraniye 166 bin nüfusa ulaşmıştır.

1970 yılı öncesi Anadolu yakasında yaklaşık 2200 ha olan yapıli kentsel alan büyüklüğü Bostancı-Tuzla aksında 3900 ha, Ümraniye ve çevresinde 3400 ha olmak üzere 1985 yılında yaklaşık 10.000 hektara ulaşmıştır.

1985-2000 Dönemi

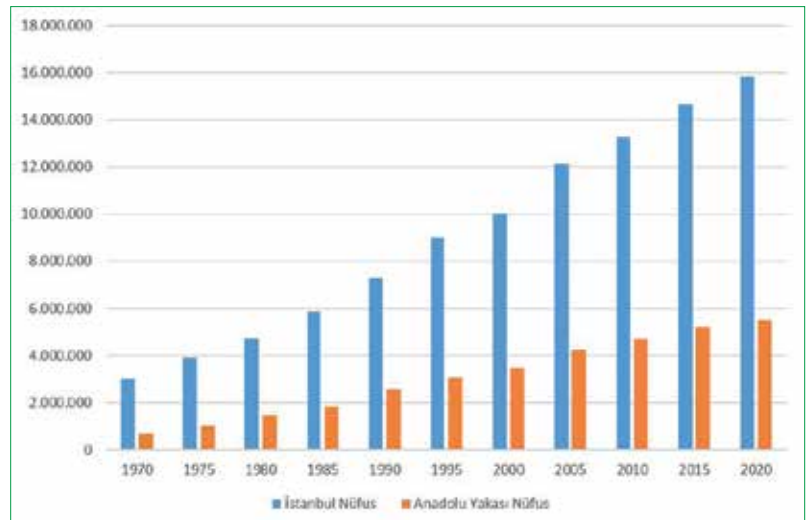
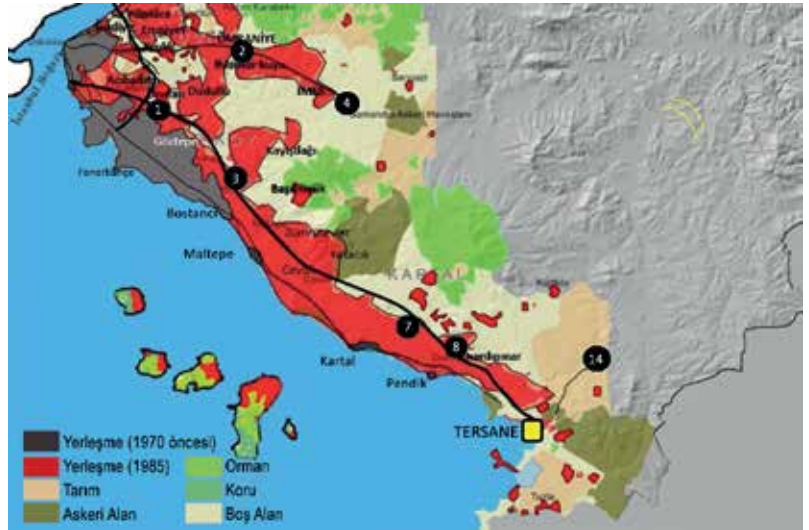
Bu dönemde dünya gündemine girerek tartışılmaya başlanan neoliberalizm, küreselleşme vb. politikalar yanında, Türkiye yeni bir anayasa ve yeni bir hükümetle tanışmış, ülkede uygulana-gelen sosyal ve ekonomik politikalar oldukça farklılaşmıştır. Bu politikalar paralelinde uygulanmaya başlayan “serbest piyasa” ekonomisi ile dünya ekonomik sistemine entegre olmaya çalışılırken, sanayi-ticaret-turizm sektörleri desteklenmiş, otoyol, liman vb. kentsel altyapı/üst yapı yatırımları artırılmıştır. Ayrıca, 1984 yılında yapılan 2981 sayılı İmar Affı Kanunu ile yasadışı konut alanları yasallaştırılmış, yapılan “imar ıslah planları” ile kent büyümeye ve yoğunlaşmaya devam etmiştir (Koç, 1998). Bu süreç beraberinde “yap-satçı” olarak adlandırılan yeni bir küçük girişimcilik (müteahhit) türü doğurmuş, hisseli ifraz ile bölünüp yasallaştırılan parseller üzerinde üretilen yapıların müteah-

hit rolünü üstlenmiştir. Böylece İstanbul nüfusu 1985-2000 yılları arasında yaklaşık iki kat daha artarak 6 milyondan 11 milyona ulaşmıştır (Grafik 2).

KSS'ler de bu dönemde devlet tarafından desteklen sektörler arasındadır. 1986-2000 dönemini kapsayan Beşinci, Altıncı ve Yedinci Kalkınma Planları'nda KOBİ'lere ve KSS'lere yönelik olarak küçük sanayi sitelerinin kurulmasının teşvik edilmesi, esnaf, sanatkâr ve küçük sanayi kesiminin üretim gücünün artırılması, üretimin yurtiçinde ve yurtdışında pazarlanmasına yardımcı olacak mali ve teknik destek sağlanması, küçük işletmelere verilmekte olan ucuz kredilerin artırılması gibi politikalar belirlenmiştir (DPT, 1986; 1991; 1995). Bu politikalar doğrultusunda KSS'ler genellikle yapı kooperatifleri şeklinde örgütlenerek büyük oranda alt yapı ve üstyapı yapım kredisi, işyeri kredi desteği, vergi ve harçlarda muafiyet gibi çeşitli desteklerden yararlanmış, böylece 1986-2000 dönemi, yedi adet KSS ve 2983 adet işyeri ile küçük işletmelerin en fazla arttığı dönem olmuştur (Sanayi Bölgeleri Genel Müdürlüğü,

Şekil 3. İstanbul 1985 yılı arazi kullanımı. (Döker, 2012'den yararlanılarak hazırlanmıştır.)

Grafik 2. İstanbul ve Anadolu yakası nüfus gelişimi (1970-2020). (TÜİK verilerinden yararlanılarak hazırlanmıştır.)

2017; Temurçin ve Aldırmaz, 2017). Yeni kurulan KSS'lerin biri Maltepe ile Kartal arasında, biri Kartal Taş Ocağı yakınında, üçü Pendik ilçesi kuzeyinde Şeyhli, Yayalar bölgesinde, biri Tuzla Tersanesi kuzeyinde ve bir diğeri Sultanbeyli ilçesinde kurulmuştur (Şekil 4).

Kent makroformu bu dönemde de oldukça hızlı değişmiş, su havzaları, tarım ve orman alanları gibi doğal alanlar öz niteliğini kaybederek kentsel yapı alanlara dönüşmüştür. I. Boğaziçi Köprüsü'nden 15 yıl sonra inşa edilen II. Boğaziçi Köprüsü ve E-5 Karayolu'nun ortalama 7-8 km. kuzeyine paralel olarak inşa edilen bağlantı yolları ile birlikte sanayi alanları bir dış çembere doğru hareket etmiş (Akın, 2011), ardından konut, ticaret, küçük sanayi gibi kentsel yerleşim alanları kuzeye yayılımını sürdürmüştür. Ümraniye bölgesinde yapılan yeni sanayi, KSS vb. faktörlerin etkisiyle yerleşme, doğu yönünde Sarıgazi, Samandra ve Yenidoğan köyüne kadar yaklaşık 15 km.lik bir koridorda 4800 ha yapılaşmış, kent formunu kuzeydoğu yönünde büyütürken Ömerli su havzası içine ulaştırmıştır. Ayrıca, IMES-Kozyatağı ve Acıbadem-Ümraniye arasında yağ lekeleri şeklinde yer yer görülen yapılaşmış alanların boşlukları hızla konut ve işyerleri ile dolmuştur. Diğer yandan oldukça karmaşık mülkiyet ve örgütlenme yapılarına temellendirilen Sultanbeyli yerleşmesi, TEM otoyolunun tetiklenmesi ile kısa bir dönemde, Aydos Dağı kuzeyinde bulunan ve aynı zamanda su havzası niteliğinde olan vadide yaklaşık 2000 ha büyüklüğünde "kaçak bir kent" olarak metropole eklenmiştir. Metropolün doğusunda ise Kartal ve Pendik ilçeleri kuzeyinde oluşan 4 KSS (Kartal Oto, Dolayoba, Kavakpınar, Koruma) ile birlikte Dolayoba, Aydınlı, Aydıntepe, Şeyhli, Kurtköy ve Tuzla'nın kuzeyinde

yaklaşık 4100 hektarlık tarımsal alan yapılaşarak kentsel alana dönüşmüştür. Böylece Anadolu yakasında yapılaşmış alan büyüklüğü tekrar ikiye katlanmış, yaklaşık 40.000 hektara çıkmıştır (Şekil 4).

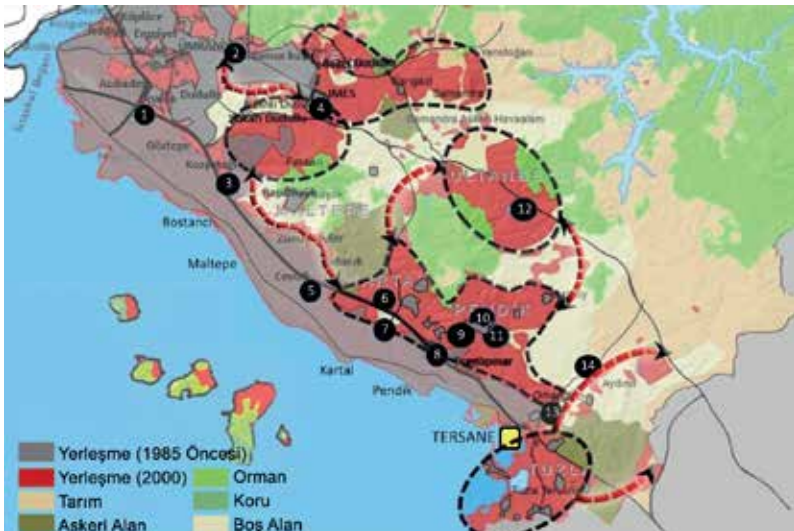
Çalışma yapılan KSS'lerden anket yoluyla elde edilen verilere göre, bu dönemde kurulan işletmelerin yer seçim nedenleri içinde ilk sırada "müşteriye yakın olma" (%40), ikinci sırada "işyeri maliyeti" (%27), üçüncü sırada "bölgeyi önceden tanıyor olma" (%16), dördüncü sırada "işçi bulma kolaylığı" (%11) ve son sırada "hammadde ulaşımı" (%5) gelmektedir (Grafik 1). Aşağıda işletme türlerinin incelendiği başlıkta belirtildiği üzere bu dönemde kurulan işletmeler içinde bakım-onarım sektörü ağırlıktadır. Şekil 4'te görüldüğü gibi, bu dönemde kurulan KSS'ler kentin kuzeyi yönünde konut alanları ve merkez alanları ile iç içe olmayı tercih etmiştir. Diğer bir ifadeyle, işletmeler bir yandan tüketiciye (servis verilen nüfusa) yakın olmak ve kolay erişilebilir olmak isterken, diğer yandan yüksek maliyetler ödememek için henüz yeni gelişen ve toprak maliyetinin daha ucuz olduğu bölgeleri tercih etmektedir. Bu dönemin başlarında söz konusu bölgelerde gerek konut alanları ve gerekse KSS türü yapılaşmalar için kent planları henüz yönlendirici bir etkiye sahip değildir. 1990'lı yıllara kadar İmar planları yapılaşmayı yönlendirmek yerine, daha çok plansız yapılaşan ve yapılaşmaya devam eden alanlar "imar ıslah planları ile plan kapsamına alınarak yasallaştırma yoluna gidilmiştir. Ayrıca devletin KSS'ler için izlediği destekleyici politikalar nedeniyle, KSS yapımı talep durumunda sonradan ilgili belediye tarafından ıslah planı kapsamı içine alınabilmektedir (Şekil 4).

2001 Sonrası Dönem

Bu dönemin başlarında, kalkınmaya bağlı olarak sanayi üretimi ve ihracatın artırılması çabaları paralelinde daha önce kurulmuş fakat kapasitesini doldurmamış bazı KSS'lerde yeni işletmeler açılırken, BİRMES yakınında yeni bir KSS (Turgut Reis) oluşturulmuştur.

2001 yılı sonrası dönemde gerçekleşen kentsel alan büyümesi de bir önceki döneme benzer şekilde katlanarak devam etmiş ve günümüzde yaklaşık 40 bin hektara ulaşmıştır. Özellikle kuzeyde Çekmeköy, Alemdağ, Sarıgazi, Samandra bölgesinde üst gelir grubuna yönelik kapalı siteler hızla artarak söz konusu bölgeyi domine eder düzeye ulaşmıştır. Kartal, Pendik ve özellikle Tuzla ilçeleri kuzeyinde

Şekil 4. İstanbul 2000 yılı arazi kullanımı. (Döker, 2012'den yararlanılarak hazırlanmıştır.)

TOKİ ve KİPTAŞ tarafından üretilen sitelerin de eklenmesiyle benzer yapılaşma Aydınli, Orhanlı, Akfırat alt bölgelerinde yaygınlaşmıştır. Anadolu yakası kuzeyinde oluşan bu yerleşmeler Ömerli ve Elmalı içme suyu havzaları, orman alanları ve tarım alanlarını tüketerek gelişmiş, Marmara Denizi kıyısı boyunca lineer oluşmuş kent makroformunu enine-boyuna şişerek büyüyen farklı bir makroforma dönüştürmüştür (Şekil 5).

Bu dönemin ekonomik ve sosyal politikalarının önceki dönemlere göre çok daha farklı olması, yatırım teşviklerinin KSS ve sanayi gibi üretim sektöründen çok inşaat sektörüne yönelik olması gibi nedenlerle kent formu ile birlikte kentsel morfolojide önemli bir değişim süreci yaşamaktadır. Yaşanan kentsel mekân değişimi, daha önceki dönemlerde olduğu gibi KSS ve sanayi gibi üretim sektörünün yönlendirdiği bir süreç değil, farklı ekonomik/sosyal politikaların yarattığı dinamiklerle büyük konut siteleri, plazalar ve AVM'lerin domine ettiği bir sürece dönüşmüştür. Bu nedenle, 2001 yılı sonrası kentsel makroformun bu makaleden ayrıca değerlendirilmesi daha doğru olacaktır.

Küçük Sanayi Siteleri Yer Seçim Nedenleri

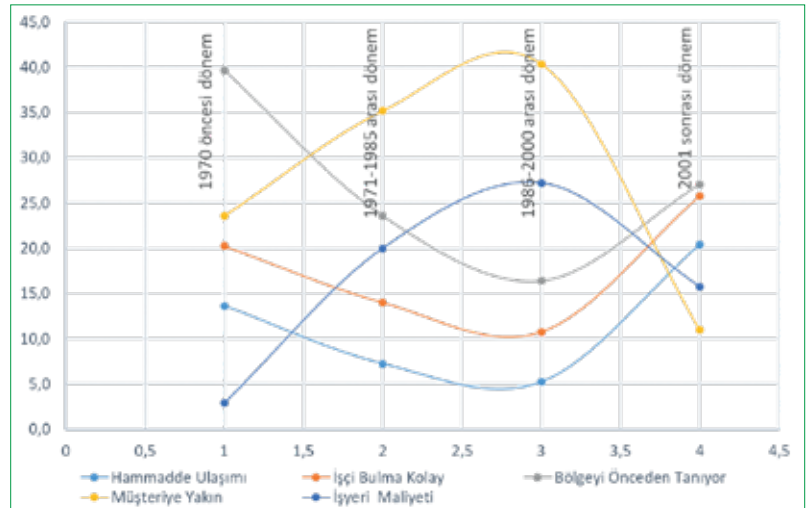
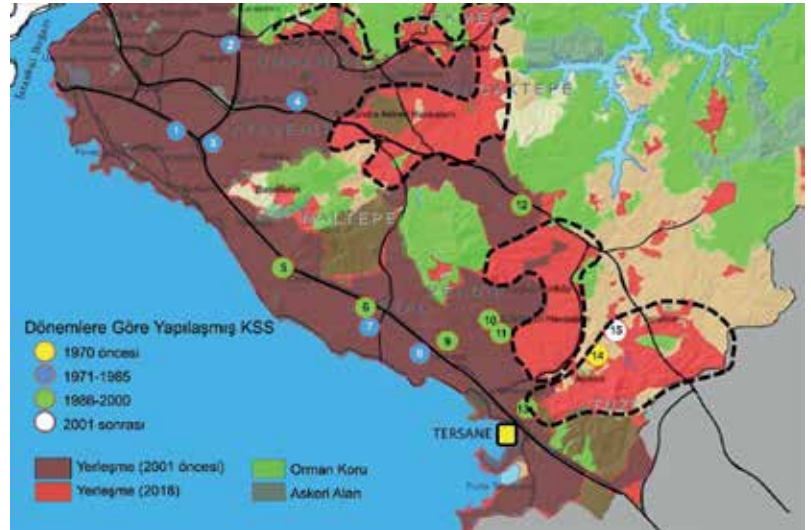
İşyerlerinin dönemlere göre yer seçim tercihlerinin 2001 öncesi dönemlerde birbirinden oldukça farklı oranlarda olduğu görülmektedir. Bu farklılaşma ve değişim 2001 yılı sonrası kurulan işletmelerin tercihlerinde de izlenmektedir. Örneğin müşteriye yakın olma tercihi 2000 öncesi dönemlerde diğer tercihlere göre oransal olarak oldukça yüksek iken (1970 öncesi %24, 1971-1985 arası %35 ve 1986-2000 arası %40), 2001 sonrası dönemde %10'a düşmüştür. 1970 öncesi işyeri maliyeti %3 gibi oldukça düşük oranda belirtilmişken, 1986-2000 döneminde %27'ye yükselmiştir. Henüz nüfusun ve kalifiye işgücünün düşük olduğu 1970 öncesi dönemde, işçi bulma kolaylığı önceliği %20 iken, 1986-2000 döneminde %10'a düşmüştür. Hammadde ulaşımı önceliği ilk üç dönemde genellikle düşük oranlarda belirtilmişken, son dönemde %20'ye yükselmiştir (Grafik 3). Bu farklılaşmalar, kentin giderek büyümesi ve toprak değerlerinin yükselmesi sonucu hammadde tedarikçilerinin kentten uzaklaşmış olabileceği ve taşıma maliyetinin artmış olabileceği ihtimalini güçlendirmektedir. Ayrıca işletmelerde yüz yüze ilişkilerin giderek azalması da bir diğer faktör olarak değerlendirilmektedir.

İşletmelerin yer seçim nedenlerinin, çalıştığı işkolu ile ilişkili olup olmadığını anlamak açısından, örneklem kapsamındaki işletmelerin bulunduğu işkolları 16 başlıkta gruplanmış ve bu grupların yer seçim nedenleri sorusuna verdiği yanıtlar karşılaştırılmıştır. Buna göre boya, gıda, metal, plastik vb. üretim yapan işyerleri için “işyeri maliyeti” faktörü belirgin ölçüde öne çıkarken, “müşteriye yakınlık ve işçi bulma kolaylığı” oldukça düşük orandadır. Diğer yandan oto tamir-bakım gibi işkollarındaki işletmelerin yer seçiminde %60'tan fazla oranda “müşteriye yakınlık” önemli bir faktör olarak görülmektedir. Ahşap kapı-pencere üretimi, metal madde, elektronik-mekanik vb. üreticiler için “işçi bulma” faktörü önem kazanırken, geri dönüşüm, inşaat malzemeleri, kamyon-tır tamiri iş kolları için “hammaddeye ulaşım” faktörü önemli gözükmektedir (Grafik 4).

Oto tamir-bakım vb. hizmet üreten işletmeler için “müşteriye yakın olma” faktörünün ilk sırada olmasının en önemli nedeninin doğrudan son kullanıcıya (tüketici) hizmet veriyor

Şekil 5. İstanbul 2018 yılı arazi kullanımı.

Grafik 3. Kuruluş dönemlerine göre işletmelerin yer seçim nedenleri.

olmasından kaynaklandığı görülmektedir. Bu tür işletmeler müşteriye yakın ve kolay ulaşılabilir olmayı tercih ederken, yüksek işyeri maliyetlerini ödeyemeyeceği için, kurulduğu dönemde genellikle yerleşme işlerinde değil, düşük gelir gruplarının yaygın olduğu konut alanları yakınında konumlanmıştır. Bu eğilim, işletmelerin dönemlere göre yer seçimi nedenlerinin tartışıldığı bölümde de açıkça görülmektedir.

Ahşap kapı-pencere, metal madde, elektronik ve makine gibi iş kollarına bakıldığında, işçi bulma kolaylığının yer seçiminde öne çıktığı görülür. Bu sektörde kalifiye işçi gereksiniminin yüksek olması, yer seçim önceliğini de açıklamaktadır. Diğer yandan, Kamyon-tır yedek parça, boya, gıda, metal, plastik, inşaat malzemeleri vb. son kullanıcıya dönük olmayan, çoğunlukla toptan ya da perakende aracı/satıcıya dönük çalışan iş kolları için “işyeri maliyeti”nin önemli olduğu görülmektedir.

Değerlendirme ve Sonuç

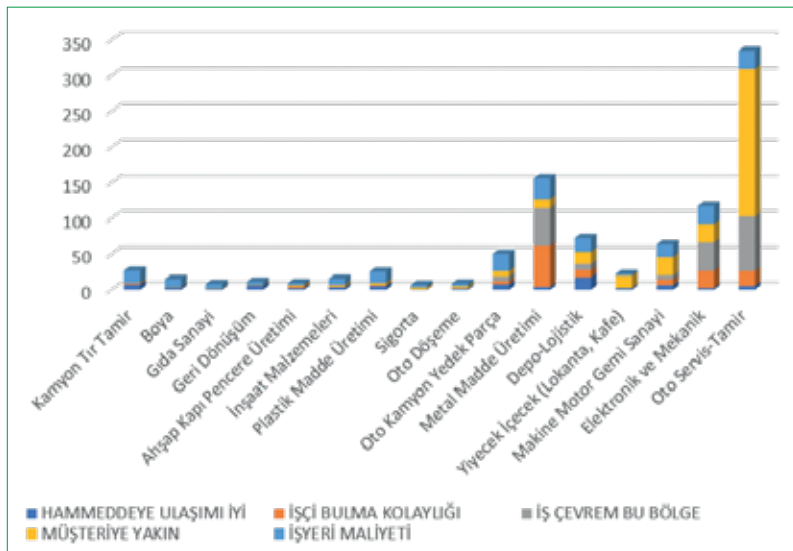
KSS’ler, büyük sanayi alanları kadar olmasa da, 1970-85 ve 1985-2000 aralığında, yarattığı işgücü ve bulunduğu alanın toprak değerlerinde sağladığı görece artıştan dolayı kentsel makroformun yönlendirilmesinde etken faktörlerden biri olmuştur. Özellikle, ülkenin az gelişmişlik özelliklerinin belirgin olduğu 1980’lere kadar olan dönemde, usta-kalfa-çırak işgücünün egemen olduğu, piyasa ile çok sınırlı ilişki içinde, mahalle aralarında ve apartman altlarında bulunan, kendi içine kapalı işletmelerden oluşan küçük sanayi sektörü ağırlıkta iken, 1985 sonrası izlenen yeni ekonomik politikalara ve ülke gelişimine paralel olarak kapitalist piyasa ilişkilerinin egemenliğini hissettirdiği,

dışa açık, kâr ve rekabet kavramlarının önem kazandığı küçük sanayi işletmeleri yaygınlaşmış ve kooperatif organizasyonları altında KSS’ler inşa edilmiştir. Bu dönemde devletin küçük sanayiye desteklemesi ve KSS kooperatiflerine sağladığı olanaklar, KSS yapımının hız kazandığı ve büyük oranda yapılaşma sürecini tamamladıkları 1986-2000 arası dönemde yer seçimi önceliklerinde kaçınılmaz olarak farklılaşmalara neden olmuştur.

Göç ve plansız yapılaşmanın yoğun olduğu bölgelerde gelişen konut alanlarında, hemşerilik ilişkilerine bağlı olarak KSS’ler, kendi bulunduğu ve tanıdığı çevrede yer almayı önemsemektedir. 1990’lı yıllar sonrası kentin giderek büyümesi ve iş ilişkilerinin hemşerilik boyutlarını aşarak daha resmi bir yapıya bürünmesi ile işçi bulma kolaylığı ve müşteriye yakın olma faktörleri ağırlık kazanmıştır. İşletme türlerinin toplam içindeki ağırlık oranlarını dikkate alarak yer seçim nedenleri karşılaştırıldığında, “oto servis ve tamir” işkolu ağırlıklı bir paya sahip ve müşteriye yakın olma tercihi birinci sıradadır. Dönemlere göre karşılaştırmalı olarak yer seçim eğilimlerine bakıldığında, 1970 öncesi “tanıdık bir çevre/bölgede yer almak” en önemli faktör iken, 1986-2000 yılları arasında “müşteriye yakın olma faktörü”nün birinci öncelik haline geldiği görülmektedir.

Küçük sanayi sitelerinin kentsel mekânda yer seçimi önceliklerini, ulaşım, maliyet, yığılma ekonomileri vb. kavramlarla açıklamaya çalışırken, bunun yanında kuşkusuz gelişmişlik/az gelişmişlik, sanayileşme, kentleşme, modernleşme gibi kavramlarla da değerlendirilmesi gerekir (Aktar, 1990). Özellikle oto bakım-servis vb. iş kollarında olduğu gibi, emek yoğun işletmelerin çoğunlukta olduğu ve geleneksel usta-kalfa-çırak örgütlenme yapısıyla belirginleşen küçük sanayinin yarattığı istihdam olanağı göçle gelen nüfusun oluşturduğu konut alanları kıyısında yer almış olmasını daha iyi açıklamaktadır. Çünkü küçük sanayi aynı zamanda, hızlı kentleşme ve nüfus artışlarının görüldüğü dönemlerde, kent çeperlerine yerleşen nüfus için iş bulma, iş yaratma açısından önemli olanaklar yaratmaktadır. Bu nedenledir ki, KSS’ler kent çeperlerinde gelişen konut alanlarını takip ederken, yoksul nüfusun ağırlıkta olduğu yeni gelişen konut alanları için de çekici noktalar olmuştur. ■

Grafik 4. İş kollarına göre işletmelerin yer seçim nedenleri.

Kaynaklar

- Akın, O. (2011) "Yeni Büyüme Dinamikleri İlişkisinde İstanbul Kentinin Makroform Arayışı", *Mimarlık*, Sayı: 361
- Aktar, A. (1990) Kapitalizm, Azgelişmişlik ve Türkiye'de Küçük Sanayi, Afa Yayıncılık, İstanbul
- Alberti, F. (2018) "The concept of industrial district: Main contributions": <http://www.insme.org/files/922> (Erişim: 04.06.2019)
- Aslan, E. (2007) *Türkiye'de Organize Sanayi Bölgeleri ve Küçük Sanayi Sitelerinde İhtiyaç Duyulan Meslekler ile Teterince Karşılanmayan Meslekler ve Bu Konuda İŞKUR'un Rolü*, T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, Türkiye İş Kurumu Genel Müdürlüğü, İŞKUR, Ankara.
- Dinçer, İ. (1994) *Türkiye'de Ekonomik Mekân Farklılaşmaları ve Planlama*, Üniversite Yayın No: 296, Fakülte Yayın No: MF-ŞBP 94.067, YTÜ Mimarlık Fakültesi Baskı İşliği, İstanbul
- Doğan, M. (2013) "Geçmişten Günümüze İstanbul'da Sanayileşme Süreci ve Son 10 Yıllık Gelişimi", *Marmara Coğrafya Dergisi*, Sayı: 27, s.511-550.
- Döker, M. F. (2012) "İstanbul Kentsel Büyüme Sürecinin Belirlenmesi, İzlenmesi ve Modellenmesi", İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Coğrafya Ana-bilim Dalı, Basılmamış Doktora tezi.
- DPT (2020) *Beş Yıllık Kalkınma Planları*: <http://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/11/Be%C5%9Finci-Be%C5%9F-Y%C4%B1ll%C4%B1k-Kalk%C4%B1nma-Plan-%C4%B1-1985-1989.pdf> (Erişim: 27.03.2020)
- Eraydin, A., and Armatlı-Köroğlu, B. (2005) "Innovation, networking and the new industrial clusters: the characteristics of networks and local innovation capabilities in the Turkish industrial clusters", *Entrepreneurship & Regional Development*, 17:237-266.
- Hoover, E. (1948) *The Location of Economic Activity*, McGraw Hill Book Company Inc. Sayısal yayın: 2005/06/22, <https://archive.org/details/in.ernet.dli.2015.187298> (Erişim: 17.09.2019)
- Isard, W. (1956) *Location and Space Economy*, The M.I.T. Press.
- Koç, E. (1998) "Planlara ve Düzenleyici Yasal Kurallara Uygun Olmayan Yapılaşma Alanlarının Dönüşüm Sürecinde Planlamanın Etkinliği", Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Nakamura, R. (1985) "Agglomeration economics in urban manufacturing industries: a case of Japanese Cities", *Journal of Urban Economics*, 17, s.108-124.
- Özerkmen, N. (1994) "Türkiye'de Küçük Sanayinin Yapısı ve Bugünkü Durumu", A.Ü Basımevi D.T.C.F, *Fakülte Dergisi*, Cilt: 15, Sayı: 0, s.275-292, Ankara.
- Sanayi Bölgeleri Genel Müdürlüğü (2017) "Sanayi Siteleri", T.C. Bilim, Teknoloji ve Sanayi Bakanlığı, <https://kss.sanayi.gov.tr/sayfa.html?sayfaId=d9ee5ce3-4c5a-42f9-bd-9c-8509dbf2def1>, (Erişim: 14.02.2020)
- Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı (2015) "Ekonomik Gelişim Bölgelerine Sağlanan Teşvikler-I", *Kalkınmada Anahtar Verimlilik*, Sayı: 314; <https://anahtar.sanayi.gov.tr/tr/news/ekonomik-gelisim-bolgelerine-saglanan-tesvikler-i/1943> (Erişim: 19.03.2020)
- Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı (2020) <https://www.sanayi.gov.tr/sanayi-bolgeleri/sanayi-siteleri-hizmetleri> (Erişim: 19.12.2020)
- Sungur, O., Ünlü, H. (2016) "Türkiye'de Sanayi Politikaları ve Sanayi Sektörünün Dönüşümü: Planlı Kalkınma Dönemi Açısından Bir Değerlendirme", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt:9, Sayı:42, s.1637-1647.
- Temurçin, K. ve Aldırmaz, Y. (2017) *Türkiye'de Mekânsal ve Bölgesel Dönüşümler içinde İstanbul İlinde Sanayi: Tarihî Gelişim, Yapısal Değişim, Mekânsal Dönüşüm*, Süleyman Demirel Üniversitesi Yayınları, 2017.
- TUIK (2012) <https://biruni.tuik.gov.tr/nufusapp/idari>.zul (Erişim: 22.06.2020)
- Tümerterkin, E., Özgüç, N. (2015) *Ekonomik Coğrafya*, Çantay Kitapevi, İstanbul.
- Weber, A. (1962) *Theory of Location of Industries*, University of Chicago Press, 1962.

Small Scale Industrial Sites and Urban Form Interactions on Anatolian Side of Istanbul

Small scale industrial areas (SSIA) in Turkey began to spread rapidly at the beginning of 1960's and started to operate after being constructed both in small and large cities. Today, the number of SSIA in Turkey has exceeded 500 and the units 100 thousand within those sites. Therefore, SSIA's have an important role in terms of employment in the cities where they are located, as well as affecting their spatial vicinity. Due to population and its economy, Istanbul is one of the metropolitan areas with the highest numbers of SSIA's in Turkey, even in Europe and a significant number of these SSIA's lie in neighborhoods in built-up areas. While creating the above-mentioned advantages, locations of these SSIA's might turn into disadvantages considering their accessibility or their effects on surrounding built-up area. The employment opportunity created by CSRs triggers the entanglement of its immediate surroundings with residential areas. This phenomenon forms an important spatial dynamic of the city, which grows first by fringing and then by spreading. In the light of these findings, the aim of the study is to investigate the priority reasons for the location of the enterprises in the SSIA's. In addition, spatial development and urban form change in the urban spaces where the examined SSIA are located has been researched and discussed. For this purpose, spatial determination was carried out in 4723 workplaces and surveys were conducted in 950 of them.